

RÉGÉSZETI ÖRÖKSÉG

Palkonyához közeli területek első régészeti emlékei az őskőkor végéről, a felső paleolitikum időszakából származnak. Az utolsó jégkorszak végén, i.e. 28 000 táján egész Közép-Európában elterjedt, egységes műveltség, a "Keleti Gravetti kultúra" lelőhelyét, illetve telepének egy a részét találta meg Török Gyula Villányban a Werthmüller-féle szőlőben. A Villányi hegy déli oldalán több helyen találtak löszben faszenes, hamus rétegeket, tüzelésnyomokat és mamutcsontokat, ezek feltehetően a Keleti Gravetti műveltséghez tartozó mamutvadász csoportok átmeneti tanyáinak, nyíltszíni telepeinek nyomai.¹

Palkonyán, a vasútállomás közelében, a szőlőbe vezető út mentén agyagrétegben letek mamut csontokat 1911-ben.²

A következő régészeti adatok bizonyítják, hogy Palkonya területe a legkorábbi időktől lakott:

Palkonya-Vasútállomás

A palkonyai vasútállomás közelében, a vasút és az országút Ny-i oldalán, Reisz Ferenc földjén őskori településnyomok: vöröses égett talajelszíneződések, cserépedény töredékek, szövszéknehezék darabok láthatók. A lelőhelyről egy szövszéknehezék került a múzeumba.³

Palkonya-Szőlők

1966-ban a szőlőhegyen 30-40 cm mélységben őskori cserepek kerültek elő. A lelőhely a szőlőhegyen, a síkság felett igen magasan fekszik, a szőlőben futó Ny-K-i irányú úttól D-re, közvetlenül az É-D irányú Magyar-völgy É-i torkolata felett⁴

Palkonya

Szórvány lelet a tótól É-ra, Schneider Anna ajándéka. Kőbalta – őskor.⁵

¹ Vértés László: Az őskőkor és az átmeneti kőkor emlékei Magyarországon. Budapest, 1965. 224.

Nagy Erzsébet: Siklós területének története a magyar honfoglalásig. Régészeti emlékek. In: Város a Tenkes alján. Siklós évszázadai. Siklós, 2000. 31-54., 37.

² JPM Gyarapodási Napló 1911. 81.

³ Adattár: JPM 539/79, 292/77 – Papp László és Dombay János helyszíni szemléje 1959-ben. Gyűjtemény: JPM Ltsz.: 59.220.1.

⁴ Adattár: JPM 540/79 – Kiss Attila jelentése a palkonyai határban végzett terepbejárásról

⁵ Gyűjtemény: JPM Ltsz.: Ö.72.61.1.

Palkonya-Halastó

A belterület D-i határán, a falutól DNy-ra, a Villány-Pogányi vízfolyás mentén létesült halastó bővítésekor végzett földmunkák során 2001-ben a Palkonya-Szőlőhegy É-i lábánál elterülő magas parton találtak tüzelésnyomokat, kerámiatöredékeket, a területen nagy kiterjedésű őskori település volt. A lelőhely kapcsolatban lehet az 1966-ban előkerült, ma azonosítatlan Palkonya-Szőlők lelőhellyel és a vele szemben, a vízfolyás mentén húzódó magas parton feltételezhető Palkonya-Vasútállomás őskori lelőhellyel.

Hrsz: 038/16-18, 040, 047, 045, 045/1, 042. A terület figyelmet/helyi védelmet érdemel, a további földmunkáknál régészeti megfigyelés/feltárás szükséges.

Palkonya

A középkori falu első említése 1296: *Polkona* [Györffy 1:355] Győr nb. Óvári Konrád birtoka, melyet 1296-ban Lőrinc nádor fia Kemény és Kórogyi Fülöp kirabol és elpusztít. 1330-ban Konrád unokái osztoznak rajta. Osztozkodásukkor a Geréchegyet [Györffy 1:307] s az alatta épült Szűz Mária egyházat (monostort) közösnek hagyják. Palkonya felett emelkedő 202 m magas hegy neve magyarul Geréc, németül Grätzer. Ennek lábánál lehetett az egyház. Helyére régészeti adat nincs.

Helynevek alapján feltételezhető régészeti lelőhely a falu határában:

Grécpusztá / Grätzer-Wald

Geréc középkori magyar falu [Györffy 1:307] a török hódoltság alatt elnéptelenedett.⁶

Pusztá

„Régen egy kis falu volt itt, a nevét nem tudják”⁷

Mindkét területen régészeti lelőhelyek, településnyomok, kerámiatöredékek előkerülése várható.

Geréc-hegy

A hegy lábánál lehetett az Árpád-kori Geréc falu egyháza.⁸

⁶ Hrsz: 057 Irodalom: Pesti II. 1982. 659 = 256/31

⁷ Hrsz: 065 Irodalom: Pesti II. 1982. 659 = 256/35

⁸ Irodalom: Pesti II. 1982. 660 = 256/57 Hrsz: 038

ÉPÍTÉSZETI ÖRÖKSÉG

A település török hódoltság utáni története

Palkonya a török hódoltság alatt lakott maradt, a felszabadító háborúk idején azonban teljesen elpusztult és elnéptelenedett. Tehát mai képeinek legkorábbi elemei is a hódoltság után keletkeztek

Az 1600-as évek végén boszniai rácok telepedtek meg, 1740 táján a falut birtokló Batthyányi család württembergi németeket telepített ide. A XIX. század elejére gyakorlatilag a maival azonos méretű település alakul ki. Ezután már csak a Fő utcai kerestől északra lévő rész épül be. A XIX. század közepétől a gazdasági fellendülés új lökést ad a település fejlődésének, ekkor épül meg a Pécs és Villány közötti vasútvonal és a Pécs felé vezető országút. (1. és 2. katonai térkép 1782-85, 1829-66)

A II. világháború eseményei következtében a német lakosság egy része az oroszok elől Németországba menekült és többségük az őshazában Württembergben telepedett le. Az itt maradtak nagyrészt az akkori hatalom megfosztotta tulajdonától. A falu népiesszerkezetét a tulajdonváltás összezavarta.

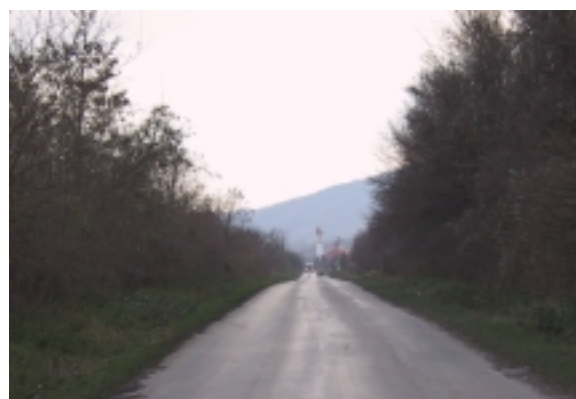
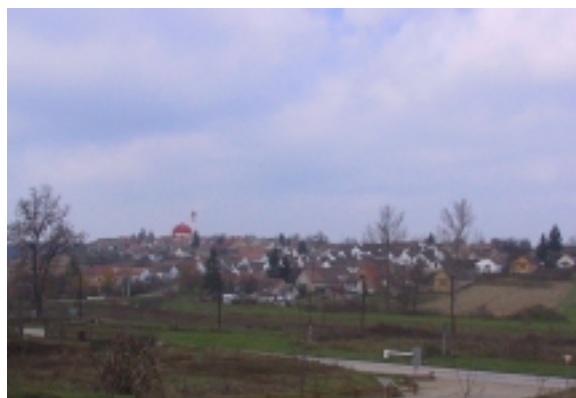
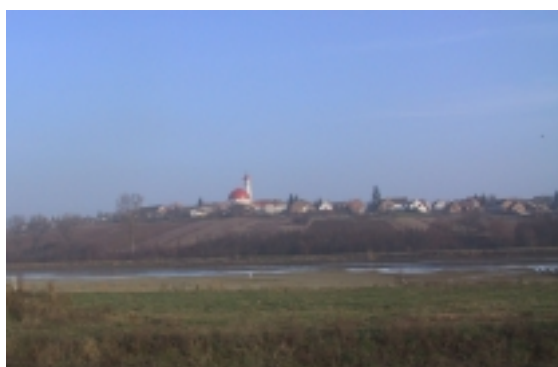
A háború után a megváltozott gazdálkodási mód – a szocialista nagyüzemek – következtében a korábban virágzó szőlőhegy egy részét – elsősorban a géppel nem művelhető meredek oldalakat – ma ismét erdő borítja. (Topográfiai térkép 1992)

Település a tájban

Palkonya „*utifalu*”, egyetlen utcája a Baranyai dombság észak-déli völgyekkel szabdalt enyhén dél felé lejtő löszhátán ereszkedik le a Villányi hegység előtt folyó Villány-Pogányi vízfolyás völgyébe.

A szőlőhegyről, a szomszédos dombhátról, Villánykövesd felől érkező, vagy Újpetre felől jövet kupolás temploma szervezi a környező tájat, és kijelöli a falu központját.

A táj megjelenése a településképből

A faluban járva az utca völgyfelőli épületei között folyamatosan kilátni a szemben lévő domboldalra.

A templomtól a völgybe menő út utolsó kanyarulatában az utcaképet lezárja a szemben lévő valamikori szőlőhegy, miközben baloldalt a több sorban a völgybe ereszkedő pincefalu tűnik fel.

A déli lejtőn lévő pincefalu épületei közt a szőlőhegy - ma beerdősült - képe jelenik meg.

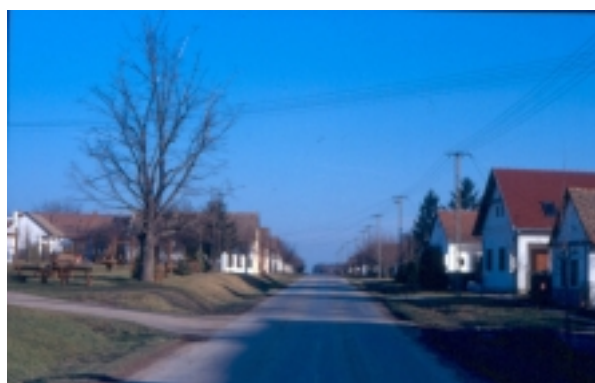
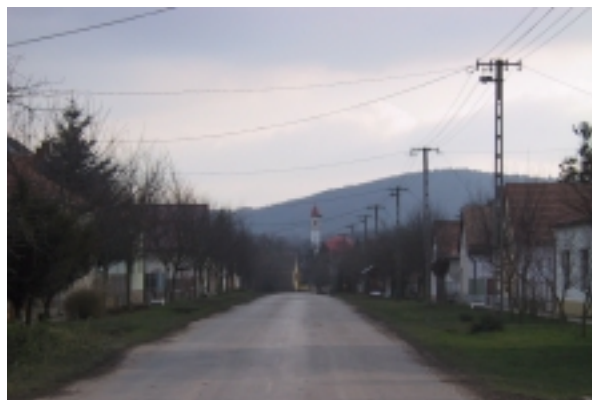
A falu melletti löszháton lévő temetőnek a lágy Dél-baranyai dombok adnak háttérrel.

Utcaképek

A településen még ma is fel lehet fedezni a telepített német falu képét annak ellenére, hogy enyhe íveit az út megtartotta. A közel azonos méretű telkek és az egész településstruktúra az eredeti terep- és útviszonyok, valamint az uradalmi intézők és hadmérnökök kettős szorításában keletkezett.

A község legjelentősebb építészeti értéke a fésűs beépítésű, nagyjából egységesen megmaradt utcakép. Beérve a faluba a templom a kanyarokkal előbb eltűnik, majd hozzá közeledve tűnik fel újra.

A beépítési mód

Sajátos a lejtésviszonyokhoz (a vízelvezetéshez) alkalmazkodó a beépítés az utca két oldalán.

A dombfelőli oldalon, a szélesebb telkeken kersztcsűrös beépítés a jellemző, ugyanez a völgy felől nem található meg, (a víz szabadon folyhat le) a gazdasági épületek a lakóépület folytatásaként a lejtőnek megfelelően lépcsőzetesen helyezkednek el.

A falu jellegzetes szerkezete és beépítése a telepítések befejeztével a XVIII. század végére alakult ki és a XIX. század közepéig nem is változik. Eddigre alakul ki a település máig fennmaradt rendje, azok a le nem írt de általánosan betartott szabályok, amelyek figyelembe vételét őrzik a porták – a kis birtokközpontok – beépítésének hagyományos formái, a lakó- és gazdasági épületek azon típusai, melyek a ma még fellelhető építészeti kultúra legrégibb rétegeit alkotják.

A portákon meglehetősen egységes lakóházakat és gazdasági épületeket építettek.

Az épületek

A lakóházak utcára merőleges gerincvonallal a telek északi határvonalán épültek hármassal (szoba-konyha-szoba). A telepeselek első háza jellemző a 45 °-nál meredekebb tető és a széles ereszalja. (XVIII) A bejárat a konyha előterébe nyílt. A konyha felett szabadkémény, ez vezette valamennyi tüzelő (kemence, tűzhely) füstjét a szabadba. Az épületek rakott, vagy vert sárfalból készültek, de természetes volt még az őshazából hozott gerendavázis szerkezet is.

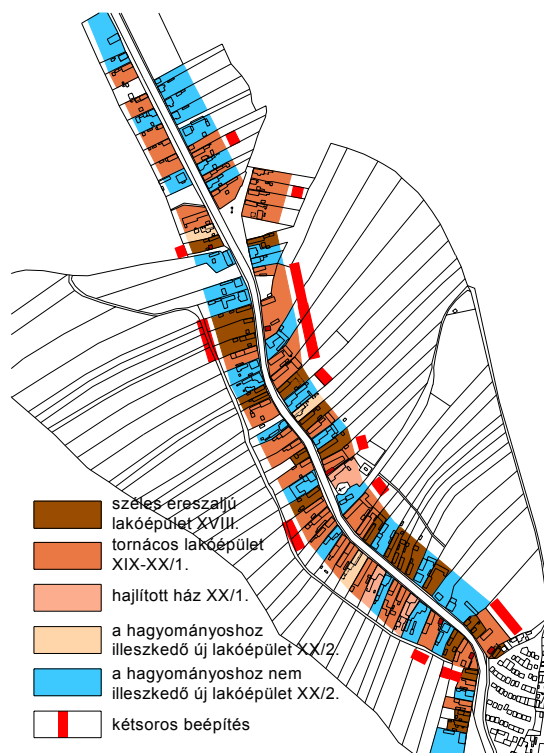
Az építészeti kultúra átalakulása a XIX. század közepétől a vasútépítéssel, a kiegyezést követő gazdasági fellendüléssel kezdődött és a XX. század első évtizedeivel befejeződött.

Az istállózó állattartás jelentőségének növekedése magával hozta a nagyobb méretű, korszerű anyagokból és szerkezetekkel készült gazdasági épületeket. (istálló, pajta, kamrák, góré, műhely, ólak, stb.) Ebben az időszakban jelenik meg a gazdasági épületeken a gazdagon díszített nyerstégla, vagy kő és nyerstégla falazat.

A lakóházak korszerűsítésére, átalakítására rendszerint csak ezután került sor, amikor már az épület nagyságát, tagolását, díszítését a valóságos igényeken túl a reprezentációs törekvések is meghatározták. (tiszta-szoba, oldaltornác, nyári konyha, füstölő) Az épületek anyagát akkor már részben a téglagyárak biztosították, de sokszorosított termék volt az épületek homlokzatán itt-ott megjelenő gipsz épületdísz, kerítéselem is, melynek készítésére falusi és városi iparosok specializálódtak. Közvetítésükkel jelentek meg a különböző építészeti stílusok népi ízléssel átalakított változatai.

Az ezt követő átalakítások jellemzően az épület utcai fejrészét érintik, az eredetileg utcára merőleges gerinc befordul az utcával párhuzamosra. A már szinte csak iparosok által épített szárnyak a polgárisodás jegyében városias formát vesznek át. Palkonyán csak 2-3 példa van erre (Fő u. 40, 44, 75). A mai szemlélő számára ezek tűnnek a szerves fejlődés utolsó lépéseinek, ami azért van, mert ezek az építkezések még a falu rejtve működő szabályai szerint és nem egy kívülről előírt építési előírást követve épültek.

Az elmúlt ötven esztendőben a legtöbb porta gazdasági szerepe megszűnt. A korszerűsítések jegyében végzett – a feltétlenül szükségesen túli – átalakítások és bővítések jelentősen megváltoztatták egyes épületek homlokzatát, olykor tömegét is. Ekkor épült több, a fésűs beépítési rendet felborító sátozottos fejépilet (Fő u 20,45,69,78,82,101), vagy utcával párhuzamos gerincű

a gazdasági épületektől elváló - és ami a legrosszabb - szabadonálló épület (Fő u. 9, 14, 19, 62, 63, 64, 91, 104). Az épülettől idegen ablakok és ajtók beépítésével, a tetőfedés palára történő cseréjével, bővítmények hozzáépítésével, az épületek jellegétől idegen köporos, színes vakolatok megjelenésével egyidejűleg jórészt eltűntek az épülettagozatok, díszítőelemek és mindösszesen egyhangúvá és szegényessé váltak a múlt építészeti kultúráját őrző épületek.

A folyamat a helyi értékvédelemről szóló önkormányzati rendelet meghozatala után megállni látszik. A kétségtelenül hasznos döntés jelentős számú épület eredeti tömegét és részleteit megtartó felújításához vezetett. Ennek hatására az utóbbi időszak új épületei „T” formájú tömegükkel illeszkednek a fésűs utca képbe (Fő u. 11,81). Mindemellett meg kell állapítani, hogy a jó szándéktól vezérelt és anyagilag is támogatott munkák során néhány az épület karakterét meghatározó finom részlet, homlokzati vakolatdísz veszett el. Ezek visszafordítására lehetőséget ad a korábbi értékvizsgálat fotódokumentációja. Nem pótolható veszteséget jelent a Fő utca 11. számú épület.

Pincefalu

A falu déli szélén, a szőlőhegyre néző lejtőn többsoros pincefalu épült. Arról már XVII. század végi feljegyzések is szólnak, hogy itt jó fekete szőlő terem. A pincecsoport valószínűleg közigazgatási rendeletre kimért területen létesült a XIX. század elején. Az együttes védelmét településszerkezeti, népi építészeti, gazdálkodástörténeti, valamint esztétikai értékei indokolják. Nagyjából hasonló elemekből áll, a közel négyzetes épületek jellemzően lejtőirányú gerinccel épültek, de gazdagítják az együttest rétegvonallal párhuzamos gerincűek és tornácos kialakításúak is.

Temető

A templom mellett vezet ki az út a temetőbe. Egykor egymás mellett de külön állt a katolikus, a református és a zsidó temető. A régi temető és benne a XVIII. és XIX. századi kőfaragó mesterek kezenyomát őrző csodálatosan megmunkált sírkövek megőrzése az utódok, a falu lakóinak tiszte. Az ódon sírok dűledező köveit jelen helyükön megőrizve kegyeleti park alakítható ki, vagy a ravatalozó környékén rendezett kőtár létesíthető.

--	--	--

A település építészeti arculatára jellemző néhány több helyen is visszatérő építészeti elem. Ezek megőrzése erősíti a falu sajátos megjelenését.

Ilyen az egyenes záródású falazott pillérekkel tagolt egyszerű tornác, a gondos asztalos munkával készült, színes üvegbetétekkel díszített utcai tornácajtó, vagy lakás bejárat.

Képek

A falu egykori határát jelölő kőkeresztnél volt útelágazás ma a falu egyetlen tere-
sedése.

Általános javaslatok

A templom környezetének rendezése fontos része a falukép fejlesztésének. A templom látványát zavaró oszloptranzsformátor szerencsés eltávolítása után feltétlen ki kell szabadítani a templomot a közvetlen közelében korábban szabálytalanul épített nagyméretű, magas építészeti igényességet nélkülöző gépkocsi tároló erősen zavaró hatásából.

A vonzó településkép alakítása és őrzése érdekében az építészeti örökség értékeivel összhangban kell fejleszteni zöldterületek, kell elhelyezni a reklámokat, utcabútorokat, a közművek felszíni létesítményeit, antennatornyait és e történjen.

A rendezési terv szabályozási előírásai között deklarálni kell a helyi védelmet és annak fokozatait.

A H1 jelű védelem a teljes épületre, építményre, valamint a hozzá tartozó földrészletre terjed ki.

A H2 jelű védelem az épület, vagy építmény valamely meghatározott részére (pl. tömegére) terjed ki.

Fontos, hogy a hatástanulmány alapján a Helyi Építési Szabályzatban rögzítetteken túl a helyi védelem részletes szabályait meghatározó önkormányzati rendelet **ismét** mielőbb megszülessen.

Levéltári adatok a település történetéből

A Villányi hegység északi szélén elterülő, a völgyből a fennsík felé húzódó falu az árpádkori okmányokban Palkona, Palkana neveken fordul elő. Ezidőben a Győr nemzetségbeli Óvári Konrád birtoka, melyet 1296-ban Lőrinc nádor fia Kemény és (Kórógyi) Fülöp kirabolt és elpusztított. 1330-ban Konrád unokái osztoznak rajta. A XV. században a Gyulai és a rokon Patfi családoké. A XVI. században több nemes birtokolta. A török hódoltság alatt lakott település volt. Az 1600-as években sokárok települtek le. 1652-ben a Zrinyi grófok birtoka. A török alóli felszabadító háborúk idején elnéptelenedett. 1687-ben a falut az udvari kamara részére lefoglalták. 1696-98-ban boszniai rácok telepedtek meg. 1700-ban Batthyányi Ádám gróf, országbíró horvát bán kapta meg a bólyi uradalmat és vele Palkonyát is. A Rákóczi szabadságharc alatt a falut szerbek fosztogatásai megsemmisítették, a lakosság a kurucok elől Szlavóniába menekült az 1709-es összeírás szerint. 1711-13 között ismét rácokkal népesítették be a falut. 1740 táján a falu egész népessége kicserélődött. A német telepítés időpontjára vonatkozóan pontos adat nincs, tény viszont, hogy az anyakönyv tanúsága szerint a Siklósról származó Gottfried Harthot összeeskették a belvárdgyulai malomból származó Anna Mária Schmidinnek és fiuk Georg 1744-ben már Palkonyán született. Az 1748-as összeírás szerint 24 házban laktak a faluban németek, akik Württembergből jöttek. 1752-ben az összeírás 24 német család mellett 1 magyart is jelöl. Ekkor a földművelőkön kívül már 2 molnár, 1 takács, 1 pintér és 1 uradalmi vadász lakott a községben. 1769-ben létesült először nyilvános kápolna a faluban, amelyet Ferdinánd Jobst emelt, részben szilárd anyagból, részben égetett téglából. Egyes adatok szerint az új templomot 1773-ban építették, még más források szerint török épületfalak felhasználásával készült az. Pontos adat viszont, hogy 1816-ban a Batthyány család építette át a templomot mai formájába. Az 1783-as összeírás szerint a községnek már iskolaháza is van, bár rossz állapotú. Új iskolát csak a század utolsó harmadában építenek.

Az 1938-ban megjelent munkájában Szeghalmy Gyula a következőket írja: „Németpalkonya kisközség a baranyavári járásban. Területe 1758 k.hold, lélekszáma 547. Lakosai közül 44 magyar, 503 német anyanyelvű, valamennyien rom.kat. vallásuak. A lakóházak száma 127. A közoktatás ügyét 1 r.kat. népiskola és 1 r.kat. általános továbbképző szolgálja. Foglalkozás szerint 419 lakos östermelő, 49 iparos, 8 kereskedő, 14 közlekedési, 7 közszolgálati alkalmazott és 48 nyugdíjas.

